

Gorbacsov-modell, Kádár-modell

A Gorbacsov-vezetés nagy feltűnést keltő politikai lépései felvetik azt a kérdést, hogy a szovjet rendszer „politikai modellváltás” előtt áll-e. Ebből az így feltett kérdésből rögtön az a második is adódik, hogy – amennyiben politikai modellváltás van kibontakozóban – ez az első ilyen modellváltás lesz-e, avagy a szovjet típusú társadalmi-gazdasági rendszerekben eddig is többféle politikai modell volt megkülönböztethető? Ha ez utóbbit feltételezzük, akkor egy további kérdés az, hogy ezek a különböző politikai modellek időben különülnek-e el, időbeli történeti fejlődési szakaszokhoz rendelhetőek-e hozzá vagy helyi fejlődési sajátosságok szerint alakultak-e ki?

Mármost köztudomású, hogy a szovjet rendszer bizonyos nagyon általános ismérvei minden időszakban és minden helyi változatban azonosak: minden szovjet rendszer központi szervező tényezője az iparosítás, ez az iparosítás mindenütt a termelés extenzív bővítésével történik, azaz lényegében azonos termelékenységi berendezések mennyiségi gyarapításával s nem úgy, hogy az újratermelési ciklusok során egyre termelékenyebb berendezések állnak működésbe. Voltaképpen ezt – az extenzív bővítést – foglalja tantételbe a nehézipar elsőbbségére vonatkozó sztálini követelmény, amelyet ugyan ma már nem hangoztatnak, de soha vissza sem vontak. Ha az extenzív bővítés valóban a szovjet rendszer természetéhez tartozik, akkor ebből az következik, hogy a szovjet gazdaságnak nincsen immanens (belső) készítése az intenzív gazdasági növekedésre való átállás irányában. Ez esetben viszont a Gorbacsov-program nem pusztán technikai jellegű, gazdaságpolitikai, hanem a rendszer lényegébe vágó változtatásokat feltételez.

Tovább sorolva a szovjet rendszer legáltalánosabb jellemzőit: az egypártrendszer, a rendőrállamiság, a párt mint a funkcionális apparátusokat megkettőző ellenőrző apparátus a szovjet rendszereket minden időben és mindenütt jellemzi. Amennyiben ezeket az ismérveket tekintjük modell-meghatározónak, úgy a szovjet rendszerben eleddig csupán egyetlen politikai modell létezett. Ha azonban ezeknek az általános tényezőknek a működését nézzük, jelentős különbségek észlelhetők. Elsősorban időben. A Szovjetunió és a szovjet blokk európai országai 1953-ig, Sztálin haláláig az ipar fejlesztését erőltetett, a lehetőség szerint a maximumhoz közelítő ütemben fejlesztették. Erre a társadalmat maximális terror kényszerítette. E kettő az állandó mozgósítás állapotát jelenti: az uralmi apparátus állandó kampányokkal mozgósítja a társadalmat, magát az apparátust pedig a periodikusan ismétlődő tisztogatás tartja mozgósított állapotban. Ennek az állandó tisztogatásnak mozgósításból bomlasztásba forduló hatása viszont arra mutat, hogy a maximalizált ütemű növekedés-erőltetésnek határai vannak időben. Ezt elérve – Európában 1953 után – a szovjet-rendszerek más stratégiára kényszerültek mind a gazdasági növekedés, mind az uralomfenntartás tekintetében. A gazdasági növekedés maximalizált üteme helyébe lelassított ütem lépett. Amíg a gazdasági növekedés szervező stratégiája mindig újabb és újabb gazdasági tevékenységek létrehozása volt, addig az új stratégiában a fennálló gazdaság egyszerű önfenntartása lett a cél. A politikai uralomfenntartás módszere a társadalom permanens mobilizációjából átváltott a társadalom permanens demobilizációjába. A fanatikus politikai azonosulás mímelésének állandó kényszere fokozatosan elhalt, s helyébe kívánatos alattvalói magatartásként a politikai közömbösség lépett. A feszített ütemű időszakban a gazdasági erőforrások elosztását a fejlesztési kampányfeladat, a létrehozandó új ágazat határozta meg; az egyszerű önfenntartás szakaszában az erőforrásokért az érdekelt funkcionális és területi-igazgatási apparátusok kulisszák mögötti elosztási harcot folytatnak. A korábbi szakaszban a tisztogatási hullámok elnyomták ezt a fajta apparátusközi elosztási rivalizálást; az új szakaszban, nem lévén más szervező elv – profitorientáció és fejlesztési program híján – a termelési apparátusok kulisszák mögötti politikai érdekharca dönti el a beruházási prioritásokat. A periodikus tisztogatás megszűntével és a fanatikus

politikai azonosulás kieroszakolásának abbamaradásával a rendőr-állami terror a valóságos ellenállás megelőzésére és elfojtására korlátozódik. Az ideológia hallgatólagosan leértékelődik, a marxizmus–leninizmus mint legitimáló tényező helyébe a nacionalizmus lép.

Mindezek, úgy gondolom, alapot adnak arra, hogy a legáltalánosabb rendszerjellemzők megmaradása ellenére is a mobilizálás és a demobilizálás működtető közegét két különböző politikai rendszernek tekintsük az azonos társadalmi rendszeren belül. De míg az 1953 előtti rendszert viszonylag könnyű immannen leírni és jellemezni, addig az 1953 óta – azaz jóval hosszabb ideje – fennálló modell jellemzése már sokkal bajosabb. Nem tűnik termékenynek az a megközelítés, amely ezt a modellt a megelőzőhöz viszonyítva jellemzi, mint annak valamiféle aberrációját, deformálódását, devianciáját. Ebben a megközelítésben ui. a sokkal rövidebb ideig fennállott sztálini modell valamiféle klasszikus változatként jelennék meg, aminek pedig már a fennállás időtartama is ellentmondana. Fordított megközelítéssel messzebbre jutunk: a szovjet rendszer kialakult, ha úgy tetszik normál formája, önmagát változatlanul reprodukáló közönséges létezése az 1953 utáni modell, a sztálini feszített szakasz pedig ennek létrehozó fázisa. Ha van klasszikus modell, akkor az nem a sztálini, hanem a hruscsovi–brezsnyevi.

A két utóbbi név egymás mellé helyezése felveti a kérdést: ezek vajon ugyanazt jelentik, vagy az ő időszakuk között is esetleg modellkülönbség van? 1953 után továbbá „horizontális” különbségeket is számításba kell venni. A sztálini korszakban a szovjet blokk országai az egyetlen Jugoszlávia kivételével egyértelműen ugyanazon politikai modellhez tartoztak. 1956 után azonban egyre nagyobb mértékben mutatkoznak az egyes blokk-országok között különbségek. Nincs kizárva, hogy ezek oly mértéket öltenek, hogy horizontális értelemben is több modellt különböztethetünk meg.

A szovjet blokkhoz tartozó országok 1953 utáni, sajátosan posztsztalinista vonásai nem olyan markánsak és egyértelműek, hogy immanens jegyek alapján különböztethessünk meg eltérő politikai modelleket. Kénytelenek vagyunk egy rossz hírű, mégis kényszerűen sokszor alkalmazott segédeszközhez, az analógiához folyamodni; végtére is tudományosan nem ritka eljárás, hogy

ameddig valamilyen jelenségkör leírására nem találjuk meg az ahhoz adekvát nyelvet, valamely gondolati hagyományt idézünk fel s azt használjuk kiegészítő nyelvként új jelenségek leírására. Mielőtt azonban segítségül hívott analógiákra rátérnék, megkísérlek bizonyos modellbeli eltéréseket immanensen jellemezni. Az imént szó esett a politikai mozgósítást felváltó demobilizációról, politikai közömbösítésről. Míg ez a Szovjetunióban és az ún. népi demokráciák többségében fokozatosan, lépésről lépésre, s — ami fontosabb — rejtetten, mintegy a felszín alatt ment végbe, nem meghirdetett, jelszavakba és doktrinákba foglalt politikaként, hanem a politikai úzus alig észrevehető, kis lépésekben történő megváltozásával, — egy népi demokráciában, Magyarországon, a sajátos körülmények ezt másként alakították. Magyarországon a posztsztalinista módszer mint az 56-os forradalom utáni konszolidációs politika jelentkezett. Ez a konszolidációs politika lényegében nem különbözött a mindenütt valamilyen módon és valamilyen üteműen kialakuló posztsztalinista tendenciáktól, csak éppen nyiltabban, gyorsabban és koncentráltabban lépett színre. A konszolidációs helyzetben érthető és hirdethető volt, hogy a vezető az ellenséges érzelmű fellázadt lakosságot meg sem kísérli egycsapásra a maga oldalára állítani; elfogadható volt, hogy a vezetés a lakosság többsége esetében megelégszik azzal, ha az — lemondva a rendszer ellenséges elutasításáról — vele szemben politikailag közömbös. Ezt foglalta elvi doktrinába a nevezetes jelszó: „aki nincs ellenünk, az velünk van”. Ezt átmeneti helyzetként hirdették meg, de az elmúlt harminc év alatt soha nem merült fel, hogy a politikai vezetés visszatérjen a régi gyakorlathoz, mely az állampolgároktól a rendszerrel való fanatikus politikai azonosulás szüntelen kinyilvánítását követeli. Véglegesen, s nem csupán szükségmegoldásként a politikai közömbösség maradt a megkövetelt alattvalói magatartás. A kialakult gyakorlatban ez azt jelenti, hogy egyik politikai fél sem szól bele a másik dolgába: az állam nem szól bele a magánéletbe — azt nem indoktrinálja ideológiailag — az alattvaló viszont nem szól bele a politikába.

A konszolidációs helyzetben az 1956 utáni magyar vezetés kénytelen volt lemondani a sikerpropagandáról is, hiszen ez provokálta volna a lakosságot. A sikerpropaganda — ugyanúgy, mint a maga idejében az ún. személyi kultusz — nem egyszerűen bizantinizmus, hanem fontos politikai eszköz. A sikerpropaganda

mind minőségileg, mind mennyiségileg megvonja a megengedhető kritika határát: minőségileg: értelemszerűen nem vonhatók kétségbe a propaganda által eredménynek magasztalt dolgok; mennyiségileg: az ártalmatlan részletkritika a sajtóban-tömegkommunikációban nem lehet több mint a sikerpropaganda kb. egyharmada. A politikai közömbösítés — e sikerpropaganda nélkül — csak az egyértelműen politikai kritikát, elsősorban a rendszerbírálatot tiltja, az ennél ártalmatlanabb kritika megengedhető mértékét meghatározatlanul hagyja. Mindezek leértékelik az ideológiát, mivel az megszűnik a lojalitás kikerülhetetlen kinyilvánítási módja lenni. A marxizmus—leninizmus megmarad kötelezőnek, de politikai kritikát nem tartalmazó írások esetében nem firtatják többé, hogy a szerző marxista-e vagy sem. A többször feltett kérdésre, hogy van-e sajátos „magyar modell”, van-e sajátos „kádárizmus”, az első megközelítésben ez a válasz adható: a „kádárizmus” a posztsztalinista politikai közömbösítésnek a sajátos konszolidációs helyzetben kialakult legtisztább formája.

A politikai semlegesítés azonban nem az egyetlen kiemelendő sajátosság. Még egy sajátosságáról kell szólni, de ezt már csak analógiákkal lehet leírni. Mint fentebb említettük, a posztsztalinista korszakban a gazdasági erőforrások elosztásának fő eszközévé az elosztásban érdekelt apparátusok érdekharca válik. Ez az érdekharc oly mértékben a kulisszák mögött, a felszín alatt, csak közvetett jelekből kikövetkeztethetően zajlik, hogy általános jellemzésére analógiákhoz kell folyamodni. Két analógiával fogunk próbálkozni; az egyik igen távoli: a rendiség és az abszolutizmus analógiája; a másik egy kicsivel közelebbi a jelenhez, mivel a marxista gondolatkörből származik: a bonapartizmus.

Ha a központilag elosztott gazdasági erőforrásokért hadakozó részapparátusokat, a nagy gazdasági területek, főágazatok irányító apparátusait, valamint a hatalmi, igazgatási területek apparátusait — a fegyveres erőket, a politikai apparátusokat, a helyi közigazgatás apparátusait —, a rendekhez hasonlítjuk, velük szemben az elosztó hatalmi központ az uralkodóval azonosítható. Ahogy egykor az uralkodó központi hatalma tartotta egyensúlyban az egymással hadakozó rendek követeléseit, a posztsztalinista szovjet rendszerben is az uralmi központ biztosít bizonyos fajta egyensúlyt. A posztsztalinista rendszer fejlődési tendenciája konzervatív az alábbi értelemben: míg a sztalinista iparosítási program

újabb és újabb még nemlétező gazdasági ágazatokat igyekezett létrehozni, s míg a piacgazdasági rendszerekbe az új szükségletek új keresletet teremtenek s ebbe az irányba terelik a gazdasági felhalmozást, addig a posztsztalinista elosztási érdekharcban a fennálló legnagyobb gazdasági ágazatok rendelkeznek a legerősebb apparátussal és befolyással, nekik van a legtöbb esélyük beruházás kiharcolására, tehát a tendencia az, hogy szokásosan a már legnagyobb fejlődik a legnagyobb mértékben. Új fejlesztési irány kezdeményezése, új szükségletek tekintetbevétele csak a központtól indulhat ki. Ha az nem rendelkezik a részapparátusokkal szemben elegendő kényszerítő erővel, a rendszer tendenciája az elavulás. Szükséges a központi hatalom a gazdasági és ellátási egyensúly megőrzésére is; valamint azért, hogy fékezze a rivalizáló részapparátusok részéről jelentkező állandó nyomást a beruházási szint növelésére. Az analógia maga mutatja, hogy két út, két modellhelyzet lehetséges: az egyik a szoros értelemben vett egykori abszolutizmussal analóg helyzet, amikor a központ rendelkezik az egyensúly és az új impulzusok kikényszerítéséhez szükséges erővel, a másik a rendek túlsúlya. Ez utóbbi ad analógiát a 17. századi rendi köztársaságokkal vethető össze, a Jan Sobieski-kori Lengyelországgal és a Fehérhegy előtti Csehországgal. Ez a helyzet rövid idő alatt az összeomláshoz vezetett. (Ezzel analóg fejlődést mutatott a Gierek-Lengyelország gazdasági összeomlása is.) Azonban a posztsztalinista rendiségnek van még egy másik, tipikusabb útja is: a Brezsnyev-kori stagnálás, az, amelyet a Gorbacsov részéről jövő bírálólat „pangásnak” nevez.

Az egykori abszolutizmus hatalmi bázisa nem szorul bővebb ismertetésre. Melyek azonban a posztsztalinista vezetési központ hatalmának alapjai, amelyekre saját apparátusa „rendi” törekvéseivel szemben is támaszkodhat? Első látásra nem tűnik ez problémának: hiszen a részapparátusok ellenőrzésére külön második apparátus van, melynek épp az a feladata, hogy amazok partikuláris törekvéseivel szemben érvényesítse a központi akaratot. Erre szolgál a pártapparátus, s ezen túl még az állambiztonsági szervezet is. A posztsztalinista helyzetben azonban ezek is „rendiesedtek”, saját partikuláris törekvéseik vannak, s a részapparátusok rendi autonómiájának biztosítása nem kevésbé gondjuk, mint a központi akarat érvényesítése. Hruscsov a desztalinizációs politikát kezdetben afféle abszolút monarchaként kény-

szerítette az apparátusokra, s később abba bukott bele, hogy más támasza nem lévén, mint a főtitkári rang, a Sztálin idejéből örökölt tekintélye, védtelen volt apparátusával szemben. Ha azt nézzük, hogy az apparátussal szemben hogyan építhető ki ellenük is alkalmazható hatalom, akkor nem találunk kielégítő analógiát az abszolutizmusban. Itt kíséreljük meg alkalmazni a bonapartizmus analógiát. Marx értelmezése szerint – s analógiánk szempontjából mindegy, hogy a leírás valóban illik-e az egykori II. Császárságra – a második Bonaparte uralma arra épült, hogy „egyensúlyozott” a burzsoá uralkodóosztály és a proletariátus között, oly módon, hogy egymás ellen játszotta ki őket, egymással sakkban tartotta a két felet. Eltérően Hruscsovtól, ehhez hasonló helyzetet tudott kialakítani Magyarországon a Kádár-féle vezetés. 1957–1962 között ez a vezetési központ is saját apparátusa ellenállásába ütközött a részleges desztalinizáció és a konszolidációs stratégia, a lakosság politikai neutralizálása tekintetében. A politikai semlegesítés sértette az apparátus rendi érdekeit, mivel leértékelte a lakossággal szembeni privilégiumaikat. Kádár felül tudott kerekedni egy olyan tényezőnek köszönhetően, amellyel Hruscsov nem rendelkezhetett. Ez a faktor ugyanis maga Hruscsov volt. Az akkori szovjet vezetés rákényszerítette az ellenálló magyar apparátus-rendekre Kádárt és politikáját, mivel a „tabula rasa” helyzetbe került Magyarországon kívánta berendezni a hruscsovista minta-rendszert, mintegy saját hazai politikája kísérleti telepét.¹ Az így felülkerekedett Kádár-vezetés azonban nem elégedett meg ennyi hatalmi biztonsággal. Az apparátus ellenállásával szemben mindaddig, amíg politikai múlt nélküli fiatalokból új funkcionárius gárdát ki nem nevel, valami módon a lakosságra kellett támaszkodni. Mivel a nemkommunista felnőtt és érett korú lakosság még 56 levert táborát alkotta, innen új apparátust toborozni nem lehetett. Egyet lehetett megkísérelni: a politikailag közömbösített lakosságot kijátszani bonapartista „ellensúlyként” az apparátussal szemben, miközben az természetesen továbbra is elnyomja ezt a lakosságot. A lakosság az adott helyzetben nem volt a vezetés részéről annak apparátusa ellen mogósítható, de olyan helyzetet kellett teremteni, hogy szükség esetén még

¹ Lásd erre vonatkozóan Fehér Ferenc tanulmányát (Magyar Füzetek, 8) – *A szerk.*

erre is sor kerülhessen. E mozgósítási lehetőséget a vezetés soha nem akarta alkalmazni, nem akarta, hogy ilyen mozgósításra tényleg sor kerüljön; azt akarta, hogy a pusztán lehetőség sakkban tartsa az apparátust. Ehhez egyrészt szimbolikus politikai aktusokra volt szükség, másrészt potenciális közvetítő tényezőre, amely mintegy politikai képviselője a lakosságnak s amelyen keresztül szükség esetén a tömeg mozgósítása megtörténhet. A szimbolikus lépés az 1960–63 között végrehajtott amnesztia volt, amelynek során kiengedték a felkelésben való részvétel miatt bebörtönzötteket, s amelyet egy ún. megbékélési politika követett. Habár az amnesztiában részesültek nem lettek újra teljesjogú polgárok, s börtönviselt helyzetük hátrányait jóideig tovább viselték, ahhoz képest, amihez hasonló helyzetekben a nép a sztálini korszakban szokott, a visszailleszkedés viszonylag könnyű volt. A szabadon bocsátottak politikailag aktív elitje, a korábbi pártellenzék és a forradalom vezető gárdája nem kapott lehetőséget politikai aktivitásra, de éveken át a társadalom hallgatólagosan politikai elitjének számított. Ennélfogva a megbékélési politikának velük kellett olyan viszonyt kialakítania, amelynek révén a vezetési központ szükség esetén rájuk támaszkodva mozgósíthatja a társadalmat az apparátus ellen. Ez a sajátos egyensúlyozási lehetőség a Kádár-Magyarországon valóban abszolutizmust hozott létre, nem rendi köztársaságot. A szükség esetén ellenük mozgósítható neutralizált lakossággal sakkbantartott apparátusra ez a vezetés olyan politikai lépéseket tudott rákényszeríteni, melyekre más országokban a vezetéseknek nem volt módja. A hetvenes években, a hitelek felvétele idején a magyar vezetés oly mértékig tudott ellenállni a beruházások növelésére irányuló nyomásnak, hogy elkerülte a Lengyelországhoz hasonló összeomlást. Az apparátussal szembeni vezetői mozgástér kiterjedését és határait a gazdasági reformok sorsán mérhetjük le. A bonapartista mozgástér lehetővé tette, hogy reformokból program legyen és annak megvalósításába is belekezdjenek; a program végrehajtására már nem volt elég tág ez a mozgástér.

A magyar helyzet legfontosabb jellemzője egy fajta beszélő viszony a társadalommal. Ahhoz, hogy az apparátus nyomását lakossági nyomás ellensúlyozza, hogy a vezetés a kettőt egymás ellen kijátszhassa, nem lett volna elég a fogyasztási szint jelentős növelése — ez Kelet-Németországban is megvolna —, sem a poli-

tikai terror csökkentése (Románia kivételével ez mindenütt fokozatosan csökkent 1953 után). Ehhez olyan társadalmi tényező jelenléte is kellett, melyet a társadalom hallgatólag esetleges politikai vezető elitjének tekint, s amellyel a vezetés is fenntart bizonyos konszenzust. A magyar rendszer berendezkedési időszakában a levert forradalom korábbi vezetői automatikusan betöltötték ezt a szerepet, s a velük szemben gyakorolt megbékélési politika megteremtette a vezetés vele való konszenzusának minimumát; megvolt az a minimális politikai „beszélő viszony”, amely által a vezetés szükség esetén ezekhez a körökhöz fordulhatott együttműködést keresve.

Itt jutunk el Gorbacsovhoz. Az új szovjet vezetés az előtt a feladat előtt áll, hogy a Brezsnyevtől örökölt „rendi köztársaságot” abszolutizmussá alakítsa, a vezetés számára megszerezze az apparátus kényszerítésének azt a minimumát, amellyel a Kádár-vezetés rendelkezik, vagy legalábbis bizonyos időben rendelkezett. Csak így kényszeríthet rá az apparátusok tehetetlenségére és kényelmességére bizonyos korszerűsítést. De ez az előfeltétele az átfogó ipari rekonstrukció végrehajtásának is, mely a részapparátusoknak annyi munkát ad, hogy emezek mindenáron el akarják kerülni, s a régi utat akarják járni (új beruházásokat kapni, megúszni a régiékhez való nyúlást). Minderre a Gorbacsov-vezetés is csak akkor lesz képes, ha az apparátus feje felett a néphez fordulhat, ha szükség esetén mozgósíthatja „a tömegeket”. Ez azonban a Szovjetunióban sem mehet másként mint úgy, hogy a vezetés konszenzust alakít ki olyan társadalmi tényezőkkel, melyeket – feltételezése szerint – a társadalom elismer hallgatólagos képviselőjének.

Úgy tűnik, Gorbacsov első próbálkozása, hogy ilyen reprezentatív politikai réteggel szót értsen a műszaki értelmiség, a mérnökök felé irányult (1986-ban). Eredménytelen maradt: a szovjet mérnök nem olyan tekintélyű, társadalmi súlyú réteg, hogy ilyen feladatot betölthessen. Már e rövidéletű, a műszaki értelmiség felé kacsintgató kampány idején felvetődött a kérdés, hogy egy modernizációs programmal fellépő vezetés miért a modernizációs hadsereg káplárjaihoz és tizedesihez fordul, miért nem a modernizáció generálisaihoz: a tudósokhoz, professzorokhoz, kutatókhoz. Pedig, ha valaki, akkor ez volna az a tényező, melyet a szélesebb társadalom hallgatólagosan képviselőjének tarthat, s amellyel

politikai konszenzusra jutva a néma társadalomig lehet eljutni, szükség esetén azt mozgósítva. A tudósokon keresztül megcímzett társadalommal már az apparátust is nyomni lehet. Igen, de a tudósok jövedelme magasabb annál, sem hogy fizetésemelési ígérekkel lehessen feléjük közelíteni, mint a mérnökökhöz. Társadalmi presztízst nem kell sajtókampánnyal emelni, s modernizációs frázisokkal, a détente politika esetleges nagyobb hangsúlyozásával sem fizethetők ki. Ez a társadalmi típus, a főfoglalkozású tudományos kutatók társadalma viszont a szovjet politikai disszidencia melegágya. Az ismert politikai ellenzékiek szinte kivétel nélkül korábbi tudományos kutatók, mögöttük a tudós társadalom széles körének hallgatólagos rokonszenve áll. Ezt a tudós társadalmat politikai partnerré, szövetségessé tenni csak a disszidenciának tett engedménnyel lehetett. Csak a disszidensekkel szembeni megbékélési politika lehetett olyan szimbolikus politikai jelzés, amelyből a tudós társadalom megérti, hogy a vezetés komolyan gondolja demokratizálási jelszavait. Ezért volt az első és legfontosabb megbékélési gesztus Gorbacsov telefonbeszélgetése a tudósi ellenállás szimbolikus megszemélyesítőjével, Szaharovval. Látható volt, hogy ez utóbbit az új vezetés, személy szerint partnerévé akarta tenni. Aláhúznám itt, hogy a Szovjetunióban nem maguk a kiengedett disszidensek töltik be a társadalom és a vezetés közötti politikai közvetítő szerepet, mint Magyarországon az 56-osok — ehhez ezek a disszidensek nem eléggé tekintélyesek a szovjet társadalom szemében —: a társadalom reprezentánsai a tudósok, s a disszidensek felé tett gesztusok a tudósokkal való politikai partnerséget hivatottak létrehozni. Hasonló a helyzet a művészeti életben tett engedményekkel; betiltott művészek megszólaltatásával, eddig tiltott művek bemutatásával. Régi kelet-európai hagyomány szerint az írók és művészek is olyan reprezentatív értelmiségi csoportot alkotnak, amelyet a társadalom hallgatólag politikai képviselőnek tekint. Ezzel az értelmiségi elit-csoporttal is csak valódi politikai engedmények teremthetik meg a vezetés számára a konszenzust.

A társadalom és az apparátus közötti egyensúlyozás megteremtésén kívül az új vezetésnek táborra is van szüksége ehhez a politikához az apparátuson belül, annak minden szintjén. Ennek kialakítása ugyanolyan természetű feladat, mint a néptömegekhez

való „bonapartista” viszony létrehozása. A vezetés legfelső szintjén feltehetően megvan a Gorbacsov vezetés tábora. Eggyelkettővel-hárommal alacsonyabb szinten – ez még mindig igen magasfokú vezetési szint – a csúcsvezetési mag tagjaihoz személyi hívekként, klientúraként kapcsolódnak az új vezetéshez sorolható csoportok. Csakhogy ez a „hűbéri” viszony nem épülhet le többszáz fokozatú láncolatként az alsó vezetési szintekig. Politikai tábor nem alakulhat személyi klientúrák láncolataként. Csak a politikai azonosulás sorolhat egyes személyeket politikai táborba. Aktuális politikai jelszavak ehhez nem elegendők. A demokratizáló jelszavak sem. Nem adnak biztos politikai támpontot, hiszen bizonyos helyzetekben mindenfajta vezetés folya-modik demokratikus jelszavakhoz. A bürokratikus önkény bírálata, külpolitikai détente-retorika, sőt húsz éve már a gazdasági reform retorikája is a politikai szótár olyan tartozékai, amelyek alkalmanként minden szovjet típusú rendszer használatában előfordulnak. Aki erre specializálja magát, ilyen jelszavakat talál bőven Sztálin írásaiban is, de ha Pol Pot beszédei hozzáférhetőek volnának, biztosan ott is megtalálnánk őket. Csak a sztálinista múlt bírálata adhat hitelt érdemlő jelzést az apparátus tagjainak arra vonatkozóan, hogy a vezetés komolyan gondolja a demokratizálást. Ha letartóztatnak egy sor állambiztonsági funkcionáriust rendőri önkény miatt, ez lehet csupán egy garnitúracseres kísérőjelensége, aminek lezajlása után az új apparátus ugyanazt csinálja, mint a régi. Azt, hogy a vezetés valóban demokratizálásra gondol, csak az jelezheti, ha utal közben az egykori moszkvai perek korának rendőrállamiságára, s az új önkényt ehhez hasonlítva ítéli el. Ezért nem volt elkerülhető a Gorbacsov vezetés számára a történelmi kontinuitás Brezsnyev-kori hangoztatásának legalábbis részleges feladása.

Összegezve tehát: a Gorbacsov-modell lényege a szovjet poszt-sztálinista rendszert „rendi köztársaságból” abszolutizmussá alakítani, mégpedig elsősorban azért, mert ez a feltétele a szükségessé vált ipari rekonstrukciónak.² A nagy változások tengelyében voltaképpen ez a szerény cél áll. Ha Gorbacsovnak ezt a tervet sikerül nagyobb drámai harcok nélkül keresztülvinnie, akkor

² Lásd ugyanebben a kötetben Kibicz Gyula cikkét a szovjet vezetésen belüli főbb frakciókról (55. old.) – *A szerk.*

eléri azt, amibe Hruscsov belebukott, vagyis az eddiginél hatékonyabb központi hatalmat az apparátus-rendiség fölött. Ha azonban erős ellenállásba ütközik, a kiélezett harc dinamikája esetleg túllendíti az eredeti pozíciót, amivel – talán – megnyílna az út egy valódibb demokratizmus felé.

MEGJELENT

Gosztonyi Péter

A MAGYAR HONVÉDSÉG A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN

című 500 oldalas könyve, térképekkel, képekkel és eddig ismeretlen, vagy alig ismert dokumentumokkal. A könyv nemcsak a keleti front hadieseményeiről számol be, hanem ismerteti a háború előtti magyar kormányok bel- és külpolitikáját is, különös tekintettel a magyar katonapolitika kialakítására. Ezenkívül beszámol a különböző szélsőséges politikai pártok (a Nyilaskeresztes Párt, a Kommunisták Magyarországi Pártja) működéséről és a honvédségre gyakorolt (vagy nem gyakorolt) befolyásáról. Tárgyalja továbbá a hazánkkal szomszédos népek magyarelles politikáját és végül az 1944/45-ös sorsdöntő éveket. Ennek során képet kap az olvasó Magyarország német megszállásának történetéről, Horthy kormányzó és köre sikertelen kiugrási kísérletéről, Szálasi és a szélsőjobbboldali erők október 15-i puccsáról. Végül foglalkozik a Magyar Királyi Honvédség 1945 márciusi és áprilisi működésével, a végső katonai és politikai összeomlással. Az utolsó fejezetekben a Honvédség háború utáni sorsáról olvashatunk. A Függelék fontos dokumentumokat és 24 oldalnyi eredeti képanyagot közöl. A munkát 11 oldal névmutató egészíti ki.

A kötet ára 25 US dollár, ill. ennek megfelelő összeg; ezen összeg befizetése postai befizetési lapon vagy csekken történhet. Megrendelési cím: A. C. Ungherese, Via della Conciliazione 44, I-00193 Roma.